

EGY MAGYARORSZÁGI GÖRÖG KÖNYVTÁRA A XVIII. SZÁZADBAN.

A XVIII. században, amint erre már másutt rámutattunk,¹ elég tekintélyes görög szellemi élet virágzott hazánk földjén. Ennek a szellemi életnek a hordozói — jobbára literátus papi és tanítóemberek, akik szülőföldjük szerint a szárazföldi Görögország és a görög szigetvilág minden részét képviselik s a magyarországi görög telepések főbb gócain tartózkodnak — nyelveket tanulnak, olvasnak, iskolákat látogatnak, egymással és a külföldiekkel érintkezést tartanak fenn, leveleznek, buzdítják, tanítják egymást és egyéb foglalkozású honfitársaikat, tanulmányozzák, másolják, terjesztik, nyomdába segítik egymás műveit. Munkásságuk csaknem mindig tanítócélnak. A vallás központi helyet kap ebben a környezetben, ahol a lelkek mélyén gyökerezett a keleti orthodoxia és a hellén nemzet azonosságának a hite. A „nemzeti“ egyház védelmére szükséges tudnivalók mellett azonban a profán ismeretek birodalma is érdekelte őket. A hazánk földjével kapcsolatba került görög tudósok szellemi termékei és idegenből fordított munkái közt egymás mellett — sokszor ugyanazon poliglott és polihisztor neve alatt — szerepelnek ábécés könyvek, számtan, mértan, földrajz, csillagászat, természetrajz, grammatikai kézikönyvek, német, francia nyelvkönyvek, szótárak, egyház- és világtörténeti összefoglaló munkák, az oláh fejedelmek története, Mihály vajda, Szkander bég, Paszvanzoglu, Bonaparte élete; vannak köztük értekezések a kötelességről, a kalokagathiáról, a boldog élet-

¹ Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról. EPhK 60 (1936). 358—367. Zavirász György élete és munkái. Magyar—görög tanulmányok. Szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 3. (1937).

ről, az illemről, az egészségvédelemről; vannak jogi tanulmányok, theológiai, filozófiai, pedagógiai kézikönyvek, egyházi beszédek, imák, vallásos és világi versek, himnuszok, epigrammák, lakodalmi ének, gyászének, históriás versezetek, továbbá — főleg antik tárgyú — modern szépirodalmi fordítások, végül magyar tudósok műveinek görög fordítása és számos magyar vonatkozású kisebb-nagyobb dolgozat. Ezek a személyek és ezek a munkák alkották azt a vallásos és nemzeti eszméktől fűtött szellemi légkört, mely a XVIII. században Magyarország különböző pontjain sok ezer számban élő, általában kereskedést folytató görögöket körülvette s a szülőhazához kapcsolta.

A magyarországi görög literátusok közt egyesek jelentékeny kézirat- és könyvgyűjtemény birtokába jutottak. Így például az 1800-as években szavahihető szemtanu látta GAVRIIL KALONÁSZ — pesti, majd diószegi, végül gyöngyösi lelkésznek — igen gazdag kéziratgyűjteményét a gyöngyösi görög plébánián.¹ Ebből, tudunkkal, hírmondó se maradt fenn.

Egy másik ilyen gyűjteményt — minden valószínűség szerint a legjelentékenyebbet — ZAVIRÁSZ GYÖRGY könyvtárát, a kedvező körülmények —, ha hiányosan is, — napjainkig átmentettek.

Ez a könyvtár, melyet ma a pesti görög egyházközség őriz, megérdemli, hogy közelebbről megismerjük.

ZAVIRÁSZ GYÖRGY (1744—1804), az univerzális érdeklődésű, művelődni akaró és nemzete művelődésével törődő poliglott és polihisztor patrióta —, aki mint számos tudományos munka írója és fordítója, de elsősorban, mint az újjörög irodalomtörténetírás megindítója, hazájának tudománytörténetében elsőrangú helyet foglal el — szülőföldjéről, a makedóniai Sziátisztából, 16 esztendőskorában került Magyarországra s itt maradt haláláig. Életét, melynek főbb állomásai: Ráckeve, Kalocsa, Kunszentmiklós, Dunavecse és Szabadszállás voltak, saját kifejezése szerint Hermes és Pallas kultuszának szentelte: kereskedett, tanult és írt — közben tekintélyes könyvtárat gyűjtött. „A tudásvágytól ösztönözve — írja önéletrajzában — s mint-hogy Hermes nem hagyott neki időt arra, hogy iskolákat láto-

¹ Zavirász: Nea Elász (újg.) 239—240. l. V. ö. Z. Gy. élete és m. 90. l.

gasson, idővel lassanként egy kis könyvtárat szerzett magának, melyre körülbelül öt ezer forintot költött.¹ Egyik kéziratban fennmaradt munkája bevezetéséből² következtetjük, hogy a kereskedéssel nem szerzett annyit, hogy abból tudós könyvgyűjtő szenvedélyének megfelelő módon szolgálhasson. E célra — a Magyar Kurír (1805, 370. l.) nekrológja szerint — külön forrást teremtett magának: „a' maga hiti sorsosainak oskolát nyitott, az abból bé vett hasznot könyvekre fordította...“. A nekrológ írója érdekesen jellemzi ezt a gyűjteményt: „...Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, a'mellyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ó Excellentiája be ment volna, azt mondotta: hogy ez a' Helység (t. i. Szabadszállás) Városi Titulust érdemel ezért a' Bibliothékáért. Állott ez a' könyvtár Magyar, Deák, Németh, a' régi Görög és mostani, Orosz, Francia, Olasz és Rácز nyelvekenn írt munkákból, még pedig válogatottakból.“ A pontos és rendszerető görög tudós könyveibe szokás szerint beírta a beszerzés módját, idejét, helyét, a könyv és a kötés árát, de elsősorban a saját —, mint tulajdonos nevét.

E beírások (a legrégebb 1764-ből való) alapján a budapesti görög egyházközség jelenlegi könyvtárának katalógusába fölvetv 57 kézirat és 895 (1632 kötet) nyomtatvány közül csak 552 munkáról állíthatjuk biztosan, hogy az eredeti könyvállományhoz tartozott. Vannak ezek közt vallási, bölcséleti, történelmi, földrajzi, természettudományi munkák, lexikonok, szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok, néhány szépirodalmi mű, továbbá didaktikai, kereskedelmi könyvek, almanachok, kalendáriumok, folyóiratok és újságok. A könyvtár eredeti állományáról nem adhatunk teljes képet, mert a tulajdonostól készített katalógusnak nyoma veszett. Az eredeti állományra vonatkozó adataink azonban így is nagyon tanulságosak. Ha meggondoljuk ugyanis, hogy a jelenlegi könyvtárban található azon 552 munka közül, amelyek kétségtelenül megvoltak az eredeti ZAVIRÁSZ-féle könyvtárban is, csaknem egyötöd rész — összesen 106 munka — magyar szerző tollából származó, magyar- vagy idegennyelvű

¹ Z. Gy. élete és m. 7. l.

² Z. Gy. élete és m. 15. l.

alkotás, illetőleg idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák (Buda, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Nagyszombat, Pest, Pozsony stb.) terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, amely a görög telepések szellemi vezéralakját a magyarországi tudományos élethez hozzáfűzte. Mint a XVIII. századi magyarországi művelődésre általában is jellemző tényt említjük, hogy ZAVIRÁSZ könyvtárában a nagyszámú görög és latin, továbbá németnyelvű munka mellett tekintélyes hely jut a francianyelvű tudományos irodalomnak is, valamint franciából magyar, görög vagy német nyelven készült fordításoknak.

Végrendeletében könyvtárának külön fejezetet szentel:¹

„5. Meine Bücher aber, welche ich alle in einem Catalog (in blauem Papier als Buch eingebunden) registriert habe, wünsche und verordne, dass selbe von meinen Testaments Executoren, somit den oberwähnten Catalog in die Hände griechischer Vorsteher der in Pest griechischen Kirche mit Wissen seines bischöflichen Gnaden und der dortigen Vorgesetzten eingehändigt werden sollen, mit der Darzuschreibung des Catalogs (wenn er für gut befunden würde) in dem Kirchenprotocoll, dass selbe dorten in einer besondern Kammer ewig stehen und nicht von jemandem Gottesverräther entfremdet würden, sondern sie sollen dorten als eine öffentliche Bibliothek unter der Aufsicht eines bestimmt verständigen Verwalters seyn, damit selbe in bestimmten Stunden (nach der Ordnung und Art der Europäer) frey und ungehindert von allen unserer Nation Bücherfreunden, wie auch von den Schülern der griechischen Schule gelesen werden sollen ohne jemand (wessen immer auch Charakters Mann) erlaubt zu seyn, selbe von der Bibliothek herauszunehmen. 6. Die Bibliothek soll unabhängig seyn, und weder der Kirche, noch der Schule unterliegen, damit nicht jemand entweder von den Geistlichen... sondern diejenigen

¹ FRIEDREICH ENDRE kegyesrendi tanár, tanulmányi felügyelő úr szíveskedett rendelkezésemre bocsátani az itt közölt szöveget, melyet Budapest Székesfőváros levéltárában körülbelül másfél évtizeddel ezelőtt másolt le. Az eredetét 1936. tavaszán nem sikerült a levéltárban újra megtalálni. V. ö. Z. Gy. élete és m. 17. l.

welche selbe zu lesen wünschen, sollen sich (so wie die Gelehrten der deutschen und anderer Nationen zu thun pflegen) hingeben und selbe zu wissenschaftlichem Vorschritte und Geistesbildung lesen. 7. Mein oberwähnter Erbe Constantin Zabira ist schuldig den oberwähnten Vorstehern der ehrsamten Gemeinde alle Pester Jahrmärkte sieben und dreissig Gulden u. Kreuzer 50 d. i. jährlich Ein hundert fünfzig Gulden zu bezahlen, von denen soll der Verwalter der Bibliothek ein Hundert empfangen, die übrigen fünfzig aber sollen an griechischen oder auch anderen Sprachbüchern verwendet werden, jedoch an keine Comödien, Romane u. andere dergleichen Bücher, welche die guten Sitten verderben, wie auch an keine Kirchen Bethbücher als Breviarien, Anthologien etc., sondern an die der Kirchenväter, der älteren und jüngeren Theologen, der älteren Autoren Griechenlands, Geschichtsschreiber, Geographen, Philosophen u. an alle jene, welche erforderlich sind, unsere Nation auf den Gipfel des Musenburgs Helikon u. Gottesfurcht zum Wegweiser zu dienen und zu befördern, derjenige aber, der selbe kauft, soll der ehrsamten Gemeinde jährlich die Rechnung ablegen, nichts destoweniger auch der Verwalter der Bibliothek, ob alle Bücher, welche ihm eingehändigt worden sind, sich in der Bibliothek befinden. 8. Sollte mein erwähnter Erbe Constantin die von mir jährlich angeordneten f. 150 zu bezahlen nicht zufrieden seyn, oder ein ausschweifendes Leben zu führen und mein Vermögen zu verschwenden anbeginnen, dann sollen die Vorsteher der Gemeinde die Erlaubniss haben, selbes von ihm wegzunehmen und es einem anderen sicheren Subjecte laut meinem Handlungsbuche zu übertragen, damit die Bibliothek nicht ohne Einkünfte bleiben möchte. Sollte aber Gott in dem Herzen anderer Nationsfreunde oder der ehrsamten und edlen Gemeinde andere Mittel zur Vermehrung der Bibliothek und ihrer Einkünfte einflössen, dann bleibt mein Erbe unbelästigt. 9. Sollte nach dem Ableben meines Erben, mein Vermögen sein Sohn erben, so soll er wie sein Vater das Obengeordnete bezahlen ausser, wenn Ihnen ein unglücklicher Schaden durch Feyer, Wasser und Diebe zustössen sollte, dann bleiben sie unbelästigt. Sollte er aber ohne Kinder oder nur mit Töchtern

bleiben, dann sollen sie nur das von ihrem Vater erworbene erben, mein Vermögen aber sollen, wie ich vorgesagt habe, die Vorsteher der Gemeinde übernehmen und solches auf ein sicheres Ort elocieren, damit die erwähnten f. 150 einkommen, sollte aber etwas weniger einkommen, so soll es dann proportionsmässig auf die erwähnte Art eingetheilt werden. Sollte ich widrigenfalls (aus Zulassung Gottes) zu einem hohen Alter kommen, oder bei einer langwierigen Krankheit mein ganzes Vermögen verzehren, dann soll mein Erbe als nicht davon Theilnehmender auch unbelästigt bleiben. Ich bitte die ehrsame und edle Pester Gemeinde flehend diese meine geringe Gabe so gütig, als... anzunehmen und auf selbe patriotische Ansicht zu haben. Gott gebe, dass auch andere Nationsfreunde meinem Eifer nachahmen möchten um die Bibliothek, und ihre Einkünfte zum Ruhm, Zunehmen und Fortschritte unserer Nation zu vermehren, welche (Gott weiss durch welche Verurtheilung) von ihrem Glanz u. von allen jenen, die jede andere mit guten Gesetzen und Verfassungen versehene Nation zieren, beraubt geblieben ist.“

A könyvtár további sorsáról gyér adatok állnak rendelkezésünkre. A Magyar Kurír idézett nekrológja említi, hogy a könyvtár 1805. március havában már a pesti görög egyházközség tulajdonában volt. Az egyházközség irattárában „Zavirász György könyvtára“ cím alatt őrzött iratcsomóban az egyik (1806. június 9-én kelt) levél megemlíti a végrendeletet: „Testament des zu Szabadszállás wohnhaftig gewesenenen Georg Zabyra“, beszél a kirendelt gyámról: „im Monath 9/1804. bestellten Tutor Stephan Pap“. Egyik helyéről az is kitűnik, hogy az átvétel után a könyveket még nem vették számba: „... das bis solche (sc. die Bücher) gehörig registriert ... sein werden, nichts gewisses derüber bestimmt werden kann“. Az ugyanott található alábbi magyar nyelvű irat is a fenti állapotot erősíti meg: „Minek utánna Pap István Bátyád Úr úgy mint meghalt Zabyra György Testamentoma Tutora commissiójából ezen specificatiot, a mellyben az Érdemes Görög Oláh Communitasnak hagyatott könyvek följegyezve vagynak pecsét alatt által adad és azoknak által adásáról hogy mind itt legyenek magamat nem obligalhattad így azon interimalis recepisse-t addig is, mig az említett

communitas a' valóságos találatról rendes nyugtató levelet adand, által vettem, ezzel bizonyitom. Pest 9 Juni 1806... Papp György." A szóbanforgó katalógus az eredeti végrendelettel együtt — úgy látszik, a hagyatéki eljárás során — elveszett. Erre vonatkoznak az említett iratcsomóban őrzött alábbi akták: 1. „Pest, den 29, 8br 1822. An... Löbl. g... Schulenfondsverwaltende Deputation. Die Pester gr. walachische Gemeinde bittet um die Verabfolgung des Georg Zabyraischen Original Testaments in Hinsicht dieser Gemeinde vermachten Bibliothek.“ 2. A deputáció válasza: „N. 675—30, .8bris 822... Siquidem Communitas Nationis Graecae Pestiensis in obsequium... intimati... 17... Maji 819 A 13301 quoad Bibliothecam Georgio—Zabyrianam emanati, Deputationi huic, ope peculiaris Declarationis, sub 8 Augusti 819 medio Spectabilis Domini Senatoris a Magistris Commissarii Boraros exhib. ad litteram H, non originale testamentum Zabyrianum, verum ejus in Germanicum Versionem submiserit, adeoque Originale apud se retinuerit, supplicansem Communitatem de his edoceri, atque ut ab illis qui versionem procurarunt, originale exigat, medio Extractus Protocollaris inviari... Ex sessione Deputationali, Budae, die 30, 8br 822.“ Az eljárás lassúságáról tanuskodik a fentemlített német irat folytatása: „...Nachdem die Georg Zabyraische Bibliothek vermög dessen Testament der hiesigen griechischen Gemeinde vermacht und infolge einer hochlöbl. Statthalterey Verordnung 23 April 822 No 10102 als Eigenthum der hiesigen griechischen Gemeinde auch anerkannt worden ist...“. Vagyis a birtokba vételt hivatalosan ZAVIRÁSZ halála után 18 évvel ismerték el.

A könyvtár legrégibb — a fenti iratcsomóban őrzött — jegyzékét 1820-ban állította össze SZEVASZTIÁNOSZ IKONÓMU könyvtáros. Külön sorolja föl a ZAVIRÁSZ-féle beírásokkal ellátott könyveket. A következő katalógus 1824-ben kelt. 18 szakcsoportban 673 munkát és 31 mappát sorol fel. Az 1845-ben kelt rövid pótkatalógus bizonyos NAUM GRABOVÁN adományát leltározza. A könyvtár a fenti adományon kívül GAVRIIL KALONÁSZ, SZEBETBOVSKY F., SZ. IKONÓMU és mások könyveivel gyarapodott. Jelentőségére a híres athéni történész: LÁMBROSZ

SZPIRIDON külön tanulmány keretében hívta föl a tudományos körök figyelmét.¹

A több mint száz esztendő leforgása alatt megváltozott állományú s a kutatók számára a legutóbbi évekig hozzáférhetetlen könyvtárat MORAVCSIK GYULA kezdeményezésére és útmutatása mellett GRAF ANDRÁS és TIÁLIOSZ FÜLÖP 1934 nyarán rendezték. A kéziratokról és a görög nyomtatványokról a rendezés után kiadott speciális katalógus tájékoztat bennünket.²

A magyarországi újjörög kutatás érdekében áll, hogy a pesti görög egyházköztség a könyvtár teljes katalógusát — a fontosabb beírásokkal együtt — mielőbb közre adja.

HORVÁTH ENDRE.

¹ Neosz Elinomnimon 8. (1911) 70—79.

² Ieóρjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa. Összeállította GRAF ANDRÁS. Magyar—görög tanulmányok. Szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 2. Budapest (1935). K. M. Egyetemi Nyomda könyvesboltja.